

Юрик Я.

Національний університет „Львівська політехніка”

МЕМОРІАЛИ ЯК ГОЛОВНІ НОСІЇ ПАМ'ЯТІ У СЕРЕДОВИЩІ МІСТА

УДК. 72.01

У статті розкрито проблему матеріалізації «пам'яті» монументальними засобами у просторі міста на прикладі Львова. Розкрито явище меморіалізації пам'яті у просторі багатокультурного міста у контексті змінної державної влади. Сьогодні актуальною є проблема матеріалізації пам'яті у просторі міст. Під час дослідження застосовано метод компаративного аналізу. Результати дослідження підтверджують ідею, що простір українських міст потребує їхнього осмислення у контексті категорії пам'яті. Увічнення і збереження пам'яті є показником цивілізованості та гуманності суспільства і держави. Процес увічнення у доктрину «пам'яті» та його матеріалізації засобами архітектури, скульптури та дизайну в просторі міст необхідно здійснювати нероздільно із збереженням місць пам'яті та окремих культурних об'єктів. **Ключові слова:** пам'ять, меморіал, включення у пам'ять, міське середовище, Львів, ідентичність.

Юрик Я.М. Мемориалы как главные носители памяти в городской среде. В статье раскрыто проблему материализации «памяти» монументальными средствами в пространстве города на примере Львова. Раскрыто явление мемориализации памяти в пространстве многокультурного города в контексте переменной государственной власти. Сегодня актуальна проблема материализации памяти в пространстве городов. В ходе исследования применен метод компаративного анализа. Результаты исследования подтверждают идею, что пространство Украинских городов требует их осмысления в контексте категории памяти. Увековечения и сохранения памяти является показателем цивилизованности и гуманности общества и государства. Процесс увековечения в доктрину «памяти» и его материализации средствами архитектуры, скульптуры и дизайна в пространстве городов необходимо осуществлять нераздельно с сохранением мест памяти и отдельных культурных объектов. **Ключевые слова:** память, мемориал, включение в память, городская среда, Львов, идентичность.

Yuryk Y.M. Memorials are the main a reflection of memory in the environment of cities. Background. In recent years, there has been an increasing interest in problems of memory in the space city. **Objectives.** The objectives of this study are to determine process of perpetuating the memory in the space multicultural cities in the context of changes in state government. **Methods.** In this study applied methods identifying communities of the objects cultural heritage and comparative analysis. **Results.** The results of the research support the idea that spaces Ukrainian cities need their understanding in the context of the category memory. Perpetuating and preserving the memory of it is a measure of humanity, culture and society and the state. The process of implementing the perpetuation of “making” in “memory” and the spaces of sites. This process should be performed with preservation of places of memory and some cultural sites. **Keywords:** memory, memorial, including memory, urban environment, Lviv, identity.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальним завданням є збереження «пам'яті» людства, матеріалізованої у просторах міст впродовж їхнього історичного розвитку. Пам'ятники, меморіали, «місця пам'яті», архітектурне середовище є носіями пам'яті людства, її «накопичувачами». Проте проблема відображення «пам'яті» у доквіллі міст ще не дістала належно-

го теоретичного опрацювання в архітектурі та у дизайні.

Насамперед здійснимо дефініцію поняття «меморіал». На підставі аналізу сучасних іноземних архітектурних словників можна узагальнити, що «меморіали» – це об'єкти, що стосується пам'яті або того, що повинно залишитись у пам'яті людства, того, що у перекладі з лат. «memoria» – «належить до пам'яті», тобто виконують функцію збереження пам'яті про мертвих або минулу подію. Часто термін «пам'ятники» вживають як приклад меморіалів. А. Мардер у «Словнику –довіднику з архітектури» розрізняє поняття «меморіал» і «меморіальні споруди». Зокрема під «меморіалом» розуміє: «комплекс споруд, який увічнює пам'ять про соціально значущу історичну подію, рідше про видатну особу», який розташовують на місці події [2:164]. Розрізняє «похоронні, безпосередньо пов'язані з похованнями (курган, піраміда, мавзолей, пантеон, саркофаг тощо), і «тріумфальні, не пов'язані з похованнями (обеліск, колона тріумфальна, арка тощо)» [2:165]. У радянській практиці та теорії архітектури домінувало поняття «меморіальні споруди». Тобто, «... будь-які твори образотворчого мистецтва і архітектури, створені для увічнення пам'яті про окремих осіб та історичні події», реалізуючи «архітектурно-скульптурні комплекси або архітектурні твори (мавзолей, меморіальні музеї)» з «просторово-розвиненим, ансамблевим розв'язанням образу» [16; 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз літературних джерел стосовно окремих аспектів досліджуваної проблеми у працях таких науковців: П. Гірі, А. Мардера, Л. Бачинської, Х. Харчук, Б. Мельника, М. Соколова, О. Шишки, А. Козицького, О. Дзюбана та власних досліджень автора.

Мета роботи – розкрити особливості матеріалізації пам'яті засобом зведення меморіалів у просторі історичного багатокультурного міста різними державами, у складі яких воно перебувало. Пояснити в історичному контексті ХХ ст. процес утвердження пам'яті у міському просторі Львова.

Виклад основного матеріалу. Львів є яскравим прикладом історичного багатокультурного міста, а його простір – скарбницею пам'яті. А також одним із найкраще збережених міст-пам'яті, унесених до Списку світової спадщини

ЮНЕСКО, як носій глобальної пам'яті. Львів історично у ХХ ст. перебував у складі декількох держав і на підставі цього виділено такі основні періоди: у складі Австро-Угорської імперії (1900–1918 рр.), Другої Речі Посполитої (1923–1939 рр.), УРСР (1939–1991 рр.¹). У 1991 році Україна здобула Незалежність. Необхідно зазначити, що влада у Львові у період з 1914 по 1991 рр. змінювалась сім разів [5:25]. Меморіальні комплекси, зведені у ХХ столітті є відображенням державних доктрин пам'яті, адже у кожен із цих періодів відбувався процес переосмислення того, що необхідно увіковічнити. Необхідно зауважити, що окрім зміни влади місто було місцем воєнних дій.

Під час Першої світової війни у період з 3 вересня 1914 р. до 22 вересня 1915 р. Львів перебував під окупацією російських військ, а місту було надано статусу центру Галицького генерал-губернаторства [8:333]. Вбитих австрійських, німецьких, турецьких, польських та російських вояків хоронили на Австрійському військовому цвинтарі (рис. 1), який відкрили у 1915 р. у північно-східній частині Личаківського цвинтаря. Для увічнення пам'яті про цих вояків встановили пам'ятник з написом “Пам'яті спочиваючих тут солдатів” [10:134/

Полеглих під час Першої світової війни також хоронили на Янівському кладовищі, зокрема «кам'яний шестикінецьний хрест» був встановлений, як зазначає Б. Мельник «на честь ... словаків» [13:253].

У місті зводили меморіали для вшанування пам'яті полеглих вояків під час Першої світової війни та українсько-польських боїв 1918–1919 рр. [8:333]. Загиблих з обох боків під час польсько-українського конфлікту хоронили на Личаківському, Янівському, Клепарівському, Голоському, Кульпарківському кладовищах, а також на Збоїщах [7:4]. Для вшанування пам'яті полеглих українських вояків у 1918–1919 рр. встановили меморіальний хрест у східній частині “Марсового поля” [12:240]. У період Другої Речі Посполитої у Львові звели такі меморіали: пам'ятник – польовий вітвар на місці зруйнованого Янівського меморіалу; пам'ятник у сквері Політехніки, на місці тимчасового військового цвинтарю; пам'ятник полеглим у подіях 1918–1920-х рр. на Персенківці, польський

військовий – «Цвинтар орлят», а також меморіал Українським Січовим Стрільцям на Янівському та Личаківському кладовищах. Окрім цього здійснено впорядкування могил на Австрійському військовому цвинтарі.

У 1927 р. в українській пресі писали про впорядкування стрілецьких цвинтарів, а саме: «...наголошувалось на необхідності встановлення більш тривалих надгробних пам'ятників» [7:3–6]. Зусиллями української громади на Знесінні у середині 1930-х рр. було встановлено пам'ятник на братській могилі вояків УГА (рис. 2) [12:243]. Меморіал стрільців та старшин легіону УСС і Галицької армії (рис. 3) за проектом Петра Холодного звели у 1934 р. на Янівському цвинтарі, де було поховано більше тисячі українських військовиків та ветеранів [12:241; 20; 8:321].

Необхідно зауважити, що зведення меморіальних об'єктів були основою утвердження ідентичності польської нації. Найперше встановили пам'ятник «Орлятам», на місці найбільшого тимчасового цвинтаря у парку Політехніки (за проектом В. Равського) [22] (рис. 4). Адже під час бойових дій 1918–1920 рр. на території усього міста було влаштовані тимчасові цвинтарі полеглим.

Основний символ польської національної ідентичності – меморіальний комплекс – “Цвинтар орлят” (рис. 5–а–б) звели на Личаківському кладовищі за проектом Р. Індрука – студента архітектурного відділу Львівської політехніки. Будівельні роботи тривали з 28 квітня 1928 р. до 11 листопада 1934 р. [3:571]. Це один з найвеличніших меморіалів у Східній Європі, зведених напередодні Другої світової війни. До тріумфальної арки з двома левами вели три тераси. Меморіал обрамлювала стіна з двома катакомбами, де у 8 криптах було поховано 72 учасники боїв. Окрім цього було зведено криницю-фонтан, гробницю американських пілотів французьких піхотинців.

На меморіальному кладовищі польських вояків на Янівському кладовищі також хотіли встановити меморіал за проектом архітектора В. Равського. Проте на практиці зреалізували встановленням вкомпонованого у бетонну стелу мармурового хреста [19:24].

У цей період також було перепоховано Українських Січових Стрільців, які загинули у 1918 р.,

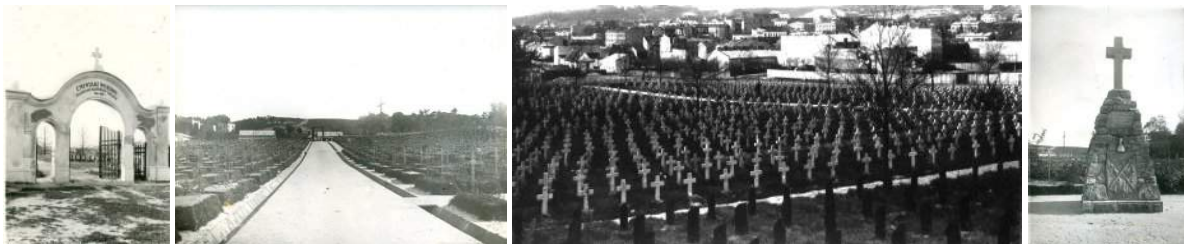

Рис. 1. Австрійський військовий цвинтар [14]

¹ 30 червня 1941 року – 26 липня 1944 р. – період нацистської окупації Львова.

Рис. 2

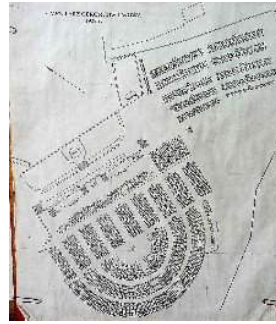

а

б

Рис. 3. Меморіал УСС і УГА: а – фото 1920-х рр.; б – фото 1934 р.

а

б

Рис. 5. а-б «Цвинтар орлят» [23]

Рис. 4

Рис. 6. Пагорб Слави

Рис. 7. Монумент бойової слави Радянських Збройних сил

а

б

Рис. 8. Руїнування: а – поховання УСС (фото 1971 р.); б – «Цвинтаря орлят»

Рис. 9. Меморіал визвольних змагань українського народу

Рис. 11. Меморіальний комплекс, присвячений дітям, замордованим НКВС у тюрмах міста у 1950–1951 рр.

Рис. 12. Пам'ятник жертвам політичних репресій 1939–1941 рр.

Рис. 10. Український військовий меморіал на Янівському цвинтарі

на нову ділянку Австрійського військового цвинтаря, де також встановили кам'яні хрести за взірцем козацьких, виконані за проектом П. Холодного та Л. Лепкого [18:19].

Після закінчення Другої світової війни особливу функцію виконували меморіали, які були основою утвердження радянської ідентичності. У 60-х рр. XX ст. на території СРСР були поширеним явищем влаштування пам'ятників-символів. Особливого значення набували монументальні будівлі, які відігравали «важливу роль у патріотичному вихованні радянських людей, у образній, яскраво емоційній формі нагадуючи про найважливіші віхи історії народів СРСР» [15:137–138]. Загалом «монументальне мистецтво» було ідеологічно детерміноване. Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР від 24.06.1966 р. «Про порядок проектування і спорудження пам'ятників і монументів» «монументальну скульптуру» поділяли на 3 категорії. До найвищої належали пам'ятники загальнодержавного значення [15:137–138].

«Найвизначнішим меморіальним комплексом повоєнного десятиріччя» в Україні С. Кілесо називає «Пагорб Слави» у Львові (арх. М. Натальченко, А. Шведсько-Винницький, скул. В. Форостецький, М. Лисенко, 1945–1952 рр.) [54, т. 5, кн. 1, с. 715] (рис. 6),

зведений на ландшафтній доміні. Під час розв'язання об'єктів монументального мистецтва автори керувались ідеологічно детермінованим державним завданням «створення довговічних, монументальних споруд, що відображають ідею увічнення пам'яті полеглих Радянських воїнів і велич інтернаціональної визвольної місії...» [1:2]. Цей комплекс зведено за взірцем до меморіалу радянським воїнам у Трептов-парку у Берліні (арх. Є. Вучетич, Я. Білопольський, 1946–1949 рр.), який є найзначнішою радянською «меморіальною спорудою». Аналогія простежується насамперед у розв'язанні входу до комплексу в формі розімкнутого зіккурата, похилі сторони якого символізують опущені знамена. Шлях до головного входу, що завершувався у кінці композиційної осі чашею з Вічним вогнем, обрамлено декоративними світильниками у формі свічок. Проте Львівський «Пагорб Слави» займає територію майже у десять разів меншу, меншу, а ніж Трептов-парк (площею 900×185м) [1:2].

У 1970 р. також відкрили Монумент бойової слави Радянських Збройних сил (скул. Д. Крвавич, Е. Мисько, Я. Мотика, худ. О. Пирожкова та арх. М. Вендзилович та А. Огранович) [75, с. 310]. Його встановили на завершенні паркової алеї, а саме у верхній частині Центрального парку культури та відпочинку, на перетині вул. Стрийської та Гвардійської (рис. 7). Ансамбль меморіалу творять три пластичні частини: вертикальні пілони, скульптурна група та горизонтальна стела. Домінантою є встановлена на постаменті скульптурна група «Мати-батьківщини», яка приймає присягу «Воїна-визволителя», що символізують «єдність народу й армії». На гранях тридцятиметрового пілону, вмонтовано горельєфи з зображеннями п'яти родів військ Збройних Сил СРСР, а також на тему історії армії СРСР: «Народження Червоної Армії», «Громадянська війна», «Визволення Західної України», «Рік 1941», «Велика Вітчизняна війна», «Перемога» [4:44].

Водночас були «вилучені» з пам'яті тогочасного суспільства меморіали та місця поховань попередніх історичних періодів. Українська інформаційна служба «Смолоскип» у 1971 р. вперше за кордоном опублікувала фотографію зруйнованих могил УСС на Янівському цвинтарі у Львові (рис. 8–а), як «...страшний документ большевицького злочину на українських землях, як акт обвинувачення варварству...» далі зазначаючи, що: «...нищення могил, церков і культурних пам'яток на українських землях – є нечуваним у ХХ столітті варварством Москви, нечуваним у цивілізованому світі» [6].

У каплиці та катакомбах меморіалу «Цвинтаря орлят» на поч. 1970-х рр. влаштували каменеобробні майстерні (рис. 8–б). Окрім цього, після Другої світової війни зруйнували пам'ятник на подвір'ї Політехніки та кладовище.

Меморіали, а також пам'ятники встановлені у період української державності формують українську ідентичність, актуалізують та відображають українську історичну національну пам'ять, а також промовляють про його багатокультурне минуле.

Меморіал визвольних змагань українського народу (арх. М. Федик, скул. Д. Крвавич, М. Посікіра) [3:676] зведено у 1998–2001 рр. на Личаківському цвинтарі (рис. 9), як символ боротьби українського народу за свою державу. Колона зі скульптурою Архистратига Михаїла є доміантою композиції меморіалу. Біля неї встановлено стіну, а у її підніжжі розплановано крипти для найпочесніших поховань. У композиції меморіалу важливе місце належить півкруглому «Престолу Пам'яті», де на плитах викарбовано прізвища воїнів УГА (від старшин до стрільців), які загинули у боях 1918–1919 рр. Його доповнюють два обеліски, між яких встановлені картуші із бойових відзнак УСС та УГА. У центрі нижнього плато-поля зведена каплиця, у якій похований президент ЗУНР Є. Петрушевич. Цю та верхню частину меморіалу з'єднано сходами [14]. 24 жовтня 1999 р. на стіні колишньої тюрми № 2 на вул. Замарстинівській встановлено пам'ятник жертвам політичних репресій 1939–1941 рр. (скул. І. Самотос) як «стіну пам'яті». Рельєф поєднано зі списком жертв, розстріляних НКВС у червні 1941 р. у Львові [11] (рис. 12).

Меморіальний комплекс (рис. 11), присвячений дітям, замордованим НКВС у тюрмах міста у 1950–1951 рр., встановлено у східній частині Янівського цвинтаря, на місці братської могили неідентифікованих жертв терору НКВС (закатованих у червні 1941 р. у в'язницях Львова) [12:242]. Окрім цього, відновлено зруйновані меморіали. Зокрема, у 1994–1998 рр. – військовий «Меморіал Українським Січовим Стрільцям та Воїнам Української Галицької армії» на Янівському кладовищі (рис. 10). Цей комплекс відбудовано з дотриманням традицій проектування меморіальних комплексів довоєнного періоду. За основу взято довоєнний проект, а на симетричних могилах встановлено «хрести». 24 червня 2005 р. відкрито відновлений «Цвинтар Орлят».

Проте необхідно зауважити, що у період української державності збережено військові радянські меморіали на відміну від радянського періоду, коли було зруйновано меморіали УСС і воїнам УГА, а також польські меморіали. Із міського простору вилучено пам'ятники вождям, символіку УРСР та мілітарні пам'ятники. П. Гірі влучно узагальнює, що пам'ять суспільства – «...процес, за допомогою якого суспільство актуалізує і переформулює своє сприйняття минулого як невід'ємної складової своєї ідентичності» [21:342].

Висновок. Увічнення і збереження пам'яті – це мірило культури та рівня гуманності суспільства і держави. Ця діяльність повинна знайти адекватне відображення у просторі міст. Водночас процес увічнення як «внесення» у «пам'ять», матеріалізується засобами скульптури, архітектури та дизайну.

Важливо осмислити, які меморіали фіксують та матеріалізують «пам'ять» на сході, півночі, півдні та заході України, які історичні події здатні об'єднати націю та сформувати кістяк – пантеон національної пам'яті, а також про що повинна пам'ятати українська нація. Безумовно сьогодні трагічною сторінкою нашої історії, що потребує увічнення та включення у пантеон національної пам'яті є подія «Євромайдану» – великий прорив українців до свободи, героїзм Небесної сотні та тисячі поранилих мирних учасників протестних акцій в Україні. Такі меморіали повинні бути встановлені не лише у Києві, а й у обласних та районних центрах України. Адже вже сьогодні, до прикладу, у просторі усіх міст та містечок, сіл Львівщини формуються ці місця пам'яті Героїв Майдану, яким відводять головні репрезентативні простори населених пунктів.

Перспективи подальших досліджень: спрямовані на вивчення простору українських міст у контексті категорії «пам'яті».

Рецензент статті:

Ракочий Я.В., канд. архітектури, доцент,
заступник директора Інституту архітектури,
НУ «Львівська політехніка»

Література:

1. Альбом ескизних проектів пам'ятників павшим советским воинам в Берлине, 27: [Електронний ресурс] / управление оборонительного строительства. — Апрель, 1947 г. — С. 2. — Режим доступу до альбому: <http://gsvg.ru/data/treptow.pdf> (07.05.2011). — Назва з екрана.
2. Архітектура: Короткий словник-довідник / [А.П. Мардер, Ю.М. Єврейнов, О.А. Пламеницька та ін.]; за заг. ред. А.П. Мардера. — К.: Будівельник, 1995. — 335 с.
3. Архітектура Львова: Час і стилі. XIII–XXI ст. / [Б.С. Черкес, М.В. Бевз, А.М. Рудницький та ін.]; під ред. Ю. О. Бірюльова. — Л.: Центр Європи, 2008. — 720 с.
4. Архітектура України у державних преміях: 1941–2007 / [М.М. Дьомін, Н.М. Кондель-Пермінова, А.О. Пучков]; під ред.: М.М. Дьоміна — К.: Центр історико-містобудівних дослідж., 2008. — 364 с.
5. Грицак Я. Львів — місто у центрі Європи // Матеріали міжнар. конф. “Краків і Львів у європейській цивілізації” (15–16 листопада 2002). — Краків. — С. 12–25.
6. Дальше нищать історичні пам'ятки в Україні [Електронний ресурс] // Смолоскуп. — 1971. — № 3–4. // Вісті комбатанта: [сайт]. — Режим доступу до статті: <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2011/06/1971.html/> (20.01.2014 p.) — Назва з екрана.
7. Дзюбан О. Стрілецькі некрополі Львова // Галицька Брама. — 1998. — №5–6. — С. 3–6.
8. Енциклопедія історії України: в 6 т. / [Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]; НАН України. Ін-т історії України. — т. 6: Ла–Ми — К.: “Наукова думка”, 2009. — 790 с.
9. Историко-революционные памятники СССР.: Краткий справочник. — М.: Политиздат, 1972. — 304 с.
10. Котлобуланова І. Дати і події в історії Львова / І.П. Котлобуланова. — Л.: Аверс, 2009. — 208 с.
11. ЛОТ «Пошук» жертви війни та репресій [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.poshuk-lviv.org.ua/prison/index.htm> (20.01.2014 p.) — Назва з екрана.
12. Львів. Місто наших героїв: путівник / [за ред. А. Козицького; О. Дедик, А. Козицький, В. Мороз, В. Муравський]. — Л.: Літопис, 2009. — 248 с.
13. Мельник Б. Вулицями старовинного Львова / Серія «Історичні місця України». — [3-тє вид., зі змінами]. — Л.: Світ, 2006. — 272 с.
14. Меморіали Личакова [Електронний ресурс] / Личаківський цвинтар: [сайт] — Режим доступу: <http://lviv-lychakiv.ukrain.travel/uk/memorialy-lychakova/> (20.01.2014 p.) — Назва з екрана.
15. Протас М. Українська скульптура ХХ століття / М.О. Протас; Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. — К.: Інтертехнологія, 2006. — 278 с.
16. Советская скульптура наших дней / сост. С.С. Валериус. — М.: Советский художник, 1973. — 392 с.
17. Соколов М. Мемориальные сооружения [электронный ресурс] / М. Н. Соколов // БСЭ. — 1969–1978 // Яндекс. Словари [сайт]. — Режим доступа к статье: <http://slovari.yandex.ru/>. — Заголовок с экрана.
18. Харчук Х. Австрійський військовий цвинтар та поховання українських стрільців на Личаківі // Галицька Брама. — 1998. — №5–6. — С. 18–20.
19. Харчук Х. Польські військові поховання у Львові // Галицька Брама. — 1998. — №5–6. — С. 22–25.
20. Янівський цвинтар [Електронний ресурс] / Львівська міська рада: [сайт]. — Режим доступу: <http://city-adm.lviv.ua/portal/history-of-lviv/should-see/monuments-and-cemetery/5466-janivskij-cvintar> (20.01.2014 p.) — Назва з екрана.
21. Encyclopedia of identity : 2 vol. / [ed. : Ronald L. Jackson, II]. — [1 sted.]. — USA, SAGE, 2010 — Vol. 1: A–M. — 1000 p.
22. Popławski Zb. Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945 [Zasobów elektronicznych] / Popławski Zbysław. — Wrocław : Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1992. — Tryb dostępu do artykułów : <http://www.lwow.home.pl/politechnika/politechnika2.html> — Ekran tytułowy.
23. Przewodnik po Cmentarzu Obrońców Lwowa [Zasobów elektronicznych]. — Lwow : Staraniem i nakładem Straży Mogił Polskich Bohaterów, 1939. — Tryb dostępu: <http://www.lwow.home.pl/orleta/orleta39.html#franc> (20.01.2014 p.) — Ekran tytułowy.